

TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE ÎN SPIRITUALITATEA GRECO-CATOLICĂ ROMÂNEASCĂ: BISERICA UNITĂ DIN SĂTMAR LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Mijlocul secolului al XIX-lea marchează câteva date de referință în istoria greco-catolicismului românesc. Cu siguranță cea mai vizibilă rămâne redobândirea statutului mitropolitan, eveniment dublat de semnificația organizării Bisericii Unite a românilor ardeleni într-o provincie bisericească supusă direct Sfântului Scaun¹. Cu toate că demersurile românești de reactivare a mitropoliei românilor din punct de vedere instituțional și canonic operau cu substratul argumentativ al revenirii la o stare de drept pentru Biserica românilor uniți², nu pot fi omise cele două optici prin prisma cărora era privită instituția mitropoliei: pe de o parte punctul de vedere al forurilor imperiale care dădea satisfacție dezideratelor românești de reactivare a vechii mitropolii române, ceea ce echivala cu legitimitatea asumării tradiției instituționale de pe poziția căreia românii acceptaseră să intre în comuniune cu Biserica Romei; pe de altă parte, punctul de vedere al Curiei romane care impunea perspectiva unei noi creații instituționale, concretizată prin ridicarea episcopiei de Făgăraș la treapta mitropolitană³.

Pe de altă parte, mijlocul secolului al XIX-lea poate fi reținut și prin importantele mutații de ordin organizatoric apărute în interiorul Bisericii greco-catolice din Transilvania, concretizate în lărgirea sferei jurisdicționale, prin înființarea a două noi episcopii, pe lângă cele deja existente de Făgăraș și de Oradea, anume la Gherla și Lugoj. Cele două noi dieceze apăreau în cadrul provinciei greco-catolice românești cu menirea de a satisface un cumul de funcții de ordin administrativ, bisericesc, național, educativ etc. fiind rezultatul eforturilor conjugate ale intelectualității românești – laice și ecleziastice deopotrivă – ale forurilor imperiale și ale Sfântului Scaun, ultimele două unite prin interesul consolidării instituției Bisericii la marginea de răsărit a Imperiului habsburgic, în contextul mai larg al răspândirii panslavismului.

Putem spune că la baza constituirii noilor dieceze greco-catolice era așezată o dublă ideologie: pe de o parte trebuie avut în vedere imperativul eficientizării administrației bisericești pe care până la mijlocul secolului al XIX-

¹ Vezi Octavian Bârlea, „Metropolia Bisericii române unite proclamată în 1855 la Blaj”, în *Perspective*, München, anul X, nr. 37-38, iulie-decembrie 1987, p. 343-365.

² Ciprian Ghișa, *Biserica greco-catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 365-375.

³ Ioan Mircea, „Demersurile prelaților români greco-catolici pentru statutul mitropolitan”, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, XXXV, 1996, p. 204-206; Nicolae Bocșan, „Fondation et organisation de la Metropole greco-catholique roumaine”, în *Transylvanian Review*, 13, 2004, nr. 1, p. 18-33.

lea o gestionau ierarhii de la Blaj și Oradea-Mare, supuși canonic scaunului primațial de la Strigoniu, iar pe de altă parte trebuie reținută dimensiunea națională care marca actul nașterii acestor episcopii întrucât, dieceza Gherlei, de pildă, era gândită din perspectiva integrării unor parohii majoritar românești aflate în arealul jurisdicțional al episcopiei rutene de Muncaci. Nici măcar geografia autorității episcopale a noilor eparhii nu trebuie considerată aleatorie. Mă rezum să observ aici dispunerea egală a numărului de sedii episcopale care compunea provincia bisericească românească la mijlocul secolului al XIX-lea: două situate în interiorul Transilvaniei istorice: Blaj și Gherla și două dispuse în afara acestei geografii ecleziastice: la Oradea și Lugoj⁴.

Începuturile organizării și funcționării administrației diecezei armenopolitane au stat sub semnul incertitudinilor și al provocărilor datorate provenienței eterogene a nivelelor de organizare ecleziastică care compuneau noua eparhie unită⁵. Altfel spus, nu lipsit de importanță a fost faptul că episcopia de Gherla a reunit în granițele sale jurisdicționale teritorii provenite deopotrivă din Transilvania și Ungaria, unele dependente din punct de vedere ierarhic de episcopia de Făgăraș, altele de cea de Muncaci, fiind nevoită să accepte uzanțe și tradiții diferite, specifice deopotrivă părților ardelenene și celor ungurene. Prin urmare, încercările întâistătorului locului, episcopul Ioan Alexi, de a face guvernabilă eparhia în fruntea căreia se afla și de a nivela comportamentele ecleziastice care lăsau impresia unei țesături diferite pe care o purta eparhia sa, au trebuit să răspundă unor urgențe, inerente începuturilor: în primul rând, o provocare majoră a fost dată de necesitatea cunoașterii exacte a componenței eparhiei, imperativ de care ierarhul a fost conștient de la bun început⁶; în al doilea rând, cunoașterea realităților ecleziastice nu echivala cu

⁴ Se cunosc divergențele apărute în ceea ce privește sediul reședinței episcopale pentru parohiile care urmau să fie scoase de sub ascultarea ierarhilor de la Unghvár: astfel, clerul din dieceza Muncaciului a opinat ca sediul episcopiei pentru părțile nordice ale Transilvaniei să fie la Baia Mare; forurile imperiale însărcinate cu soluționarea problemei considerau Dejul (Deés) un loc potrivit pentru reședința viitoare episcopii transilvane, iar episcopul orădean Vasile Erdelyi a militat pentru stabilirea în Gherla, un oraș liber regesc, a viitorului sediu episcopal, aducând în discuție avantajele pe care le avea orașul Szamos-Ujvár sau Armenopolis.

⁵ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, *Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla*, doc. 181/1856; doc. 247/1856 (în continuare AN DJ Cluj, *Episcopia*).

⁶ Așa se explică interesul episcopului Alexi pentru a i se face cunoscute cu exactitate numele districtelor, protopopiatelor, parohiilor și preoților dezmembrete de la dieceza Făgărașului, cât și a celor transferate de sub autoritatea scaunului de la Ujgorod. Astfel, primele informații sosesc de la consistoriul mitropolitan care, la data de 26 septembrie, transmite Ordinariatului Gherlei consemnațiunea districtelor arhidiaconale, a arhidiaconilor, preoților și parohiilor dezmembrete de la dieceza Albei Iulii și Făgărașului și încorporate la cea a Gherlei. Vezi AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 247/1856; doc. 271/1856.

integrarea imediată a acestora în cadrul structurilor administrative ale eparhiei gherlane și cu atât mai puțin cu manifestarea atașamentului preoților și credincioșilor față de noul centru eparhial; în al treilea rând, schimbările în organizarea eparhiei de la nivelul structurilor ecleziastice inferioare nu au fost întotdeauna receptate cu deschidere și entuziasm de comunitățile de credincioși pe care le afectau sau de către preoții acestora, puși cel mai adesea în fața necesității de a se adapta unui comportament ecleziastic nou, văzut prin optica centrului eparhial. Prin urmare, putem afirma că episcopatul lui Ioan Alexi a stat sub semnul unei administrații ecleziastice centralizate, puternice tocmai pentru a putea face guvernabilă eparhia, dar și datorită particularismelor de orice fel care trebuiau controlate cu multă atenție.

În contextul acestor transformări organizatorice și instituționale pe care Biserica românilor uniți le cunoaște începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, istoria greco-catolicilor sătmăreni a resimțit din plin sensul și ritmul acestor schimbări. Cea mai importantă mutație a fost dată de dislocarea Bisericii greco-catolice sătmărene de sub jurisdicția ierarhilor de la Unghvár și alipirea ei la dieceza Gherlei⁷. Pentru a avea o imagine de ansamblu, voi reține doar faptul că întinsa și diversă din punct de vedere etnic, cultural și lingvistic episcopie de Muncaci se compunea din 13 arhidiaconate, dintre care elementul majoritar românesc era răspândit în patru unități mai mari: Maramureș, Ugocea, Sabolcs și Satu Mare, numărul credincioșilor fiind estimat la 140.000, iar majoritatea preoților fiind de origine ruteană⁸.

În ciuda consensului oficial privind punerea în practică a planului de dezmembrare a celor 94 de parohii românești aparținătoare de dieceza ruteană și care urmau să se alipească la dieceza Gherlei, titularii celor două scaune episcopale - Vasile Popovici, episcopul Muncaciului și Ioan Alexi, episcopul Gherlei - au gândit diferit întregul proces separațional⁹. Ne referim aici la nevoia unor tergiversări invocate din multiple considerente de către centrul de la Unghvár sub pretextul, de pildă, al unor date false pe care recensământul realizat în 1851 le-ar conține în ceea ce privește componența etnică a unor parohii aflate în vizorul reorganizărilor instituționale¹⁰ sau datorită

⁷ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 254/1856; doc. 400/1857.

⁸ G. Bogdan-Duică, „Ceva despre Maramureș și Muncaci”, în *Renașterea*, 1933, p. 5, apud Ana-Victoria Sima, „Imaginea românilor prin prisma relațiilor confesionale româno-rutene. Analiză de discurs”, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, vol. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 151; vezi și Sorin Vasile Hendea, „Organizarea confesional-bisericească a românilor sătmăreni în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX”, în *Studia Universitatis Vasile Goldiș*, Arad, seria B, 9, 1999, p. 327.

⁹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 21/1856.

¹⁰ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 529/1856. Acest document, datat 23 noiembrie 1856, este doar unul din multiplele intervenții făcute de *poporul român din parohia Mintiului (Nemethi) Satumarelui* la Ordinariatul gherlan prin care se contestă veridicitatea datelor

neînțelegerilor apărute ca urmare a evaluărilor diferite a contribuțiilor preoților la diferitele fundații patronate de dieceza ruteană¹¹. În soluționarea acestor probleme care afectau organizarea și buna funcționare a administrației ecleziastice s-a dovedit a fi necesară intervenția Ordinariatului gherlan la forul mitropolitan de la Blaj, care la rândul lui, prin intermediul mitropolitului Sterca-Șuluțiu, prezenta situația creată Nunțiatului Apostolice vienez și chiar pontifului roman¹².

Structura instituțional-bisericească a arhidiaconatului Satumare, dispus în comitatul Satu Mare, cuprindea un număr de șase districte protopopești și anume: districtul Țării Oașului, districtul Baia Sprie, districtul Baia Mare, districtul Satumare, districtul Seinilor și districtul Turțului, acesta din urmă fiind dispus din punct de vedere teritorial-administrativ în comitatul Ugocea¹³. La rândul lui, districtul protopopesc Satumare se compunea din cinci parohii extinse pe o arie jurisdicțională relativ întinsă. Acele parohii erau: Crai-Dorolț (Király-Darocz), parohia Medieșul-Aurit (Aranyos-Megyes), parohia Odoreu (Udvári), parohia Satumare (Szathmár) și parohia Botiz (Batiz-Vasvári)¹⁴.

Cea mai importantă în ierarhia parohiilor componente, și asupra căreia vom insista în cele ce urmează, este parohia Satumare (Szathmár). Istoria acestei parohii greco-catolice începe în anul 1808¹⁵ când, comunitatea credincioșilor din localitate primește primul paroh local. În momentul dislocării parohiei de la dieceza Muncaciului, enoriașii beneficiau de un

recensământului din 1850-1851 cu privire la componența etnică a parohiei. În document se declară că petiționarii sunt *români adevărați de la naștere*, cerând prin urmare *trimiterea unei noi comisiuni care adevărul acesta să-l scoată la iveală*.

¹¹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 623/1856; doc. 58/1857. Acest din urmă document reprezintă un apel la *îndreptare și clarificare* pe care episcopul Popovici îl pretinde, prin intermediul Ordinariatului gherlan, de la parohii unor comune bisericesti ale căror socoteli nu concordă întocmai cu *reflexiunile Despărțământului Locumtenențial de la Cassiovia*. Problema invocată, așa cum rezultă din corespondența purtată, se referă la unii preoți din următoarele districte bisericesti: districtul Izei, districtul Țării Oașului, districtul Băii Mari, districtul Satu Mare și districtul Turțului, întrucât Ordinariatul înștiințează pe protopopii districtelor amintite cu referire la situația invocată: Grigore Roșca, Ioan Anderco, Ștefan Bilțiu, Ioan Gulovics și respectiv George Molnar.

¹² AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 579/1856; doc. 620/1857. Primul document este de fapt o scrisoare datată 9 decembrie 1856 prin care mitropolitul face cunoscut faptul că *recursul pentru parohiile Szathmari Nemethi, Szigeth, Romaszek s-a substernutu la Prea Sfințitul Părinte Piu IX prin intermediul Nunțiatului de la Viena*.

¹³ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 254/1856.

¹⁴ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 564/1856.

¹⁵ Ioan Marcu, *Biserica română*, Cu literele Presei Libere, Satu Mare, 1883, p. 3.

edificiu bisericesc construit din piatră, avându-i ca ocrotitori pe Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril¹⁶.

În momentul încorporării arhidiaconatului Satumare în dieceza Gherlei, în fruntea acestuia se afla reverendisimul domn Ioan Gulovics, care după alegerea lui de canonic-custode la centrul eparhial din Gherla va deține funcția de *arhidiacon al Satumarelui și Ugocei, esaminatore prosidiale, consilieriu referente la Tribunalulu Matrimoniale, asesore la S. Scaun Consistoriale și la Oficiulu Exactorale*¹⁷. Datele pe care le avem despre Ioan Gulovics, chiar și lapidare, vorbesc despre originea ruteană a acestuia și despre faptul că provenea dintr-o familie în care preoția era o adevărată tradiție¹⁸. Cunoaștem de asemenea, faptul că studiile teologice și le-a însușit la seminarul din Unghvár începând cu anul 1831, urmând în continuare, din aproape în aproape, treptele ierarhiei bisericești până la 7 noiembrie 1835, când a fost hirotonit preot. Câtă vreme a funcționat în cadrul structurilor administrative ale episcopiei rutene, Ioan Gulovics a ocupat funcțiile de cooperador parohial în Sighet, asesor al Tablei Judiciare din comitatul Maramureș și notar al consistoriului vicarial din localitate¹⁹. De asemenea, putem reține și predilecția preotului Gulovics pentru uzajul limbii maghiare în cadrul serviciilor religioase și a administrației bisericești cu care fusese însărcinat²⁰.

Funcționarea lui Ioan Gulovici ca preot, mai bine de 20 ani, în parohia unită din Satumare a impus o adevărată paradigmă de comportament și interacțiune între comunitatea credincioșilor locului și instituția Bisericii. Acest fapt va fi cel mai bine vizibil în momentul în care credincioșii greco-catolici sătmăreni vor fi încredințați spre păstorire lui Petru Bran, care, încă din primele momente ale conferirii parohiei, a fost nevoit să facă față unor încercări de adaptare la cutumele bisericești locale și să-i convingă pe credincioși de bunele sale intenții²¹. De altfel, jurisdicția ruteană exercitată asupra

¹⁶ *Siematismul veneratului cler a nou-înființatei dieceze greco-catolice a Gherlei pre anulu de la Christosu MDCCCLXVII*, Cu Tipariulu diecezanu, Gherla, 1867 (în continuare *Siematismul*), p. 182.

¹⁷ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 697/1857; doc. 1267/1857.

¹⁸ Victor Bojor, *Canonicii diecezei gr. cat. de Gherla, acum Cluj-Gherla 1857-1937. Biografii, cu un scurt istoric al înființării episcopiei și Capitlului-catedral din Gherla și 26 reproduceri fotografice*, Imprimeria Fondului Cărților Funduare, Cluj, 1937 (în continuare: Bojor, *Canonicii*), p. 71.

¹⁹ *Ibidem*, p. 72.

²⁰ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1449/1857. Scriindu-i episcopului Alexi în legătură cu dificultățile pe care le întâmpină cu instalarea sa la Satu Mare, Petru Bran nu va ezita să amintească influența negativă asupra comunității de credincioși pe care a exercitat-o Gulovics prin filomaghiarismul său, atâta vreme cât acesta a funcționat ca paroh în Satumare (1837-1853).

²¹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 434/1857; doc. 1449/1857; doc. 1596/1857; doc. 1775/1857. Dificultățile despre care vorbim sunt cel mai bine ilustrate prin bogata corespondență a lui Petru Bran cu episcopul Alexi, în care primul nu va ezita să amintească și să analizeze cu

credincioșilor români din acele locuri avea să-și spună inevitabil cuvântul ca urmare a celor aproape 120 de ani petrecuți sub stăpânire ierarhică străină²². Hotărârea luată de împăratul Carol VI (1711-1740), pe fondul disputelor apărute între ierarhii ardeleni și cei de la Muncaci, în favoarea dreptului de jurisdicție a episcopiei rutene peste credincioșii greco-catolici din părțile Maramureșului și Sătmarului a însemnat separația, nu doar administrativ-politică, dar și bisericească dintre românii din acele părți – *părțile sau ținuturile unghurene* – și credincioșii Bisericii Unite din Transilvania. Cunoaștem, de asemenea, faptul că cel mai adesea credincioșii din acele locuri erau păstoriți de preoți ruteni, trimiși de episcopii de la centrul eparhial din Unghvár, fapt ce s-a dovedit a afecta serios dimensiunea etnică a comunităților locale²³.

Comunitatea credincioșilor din arhidiaconatul Satumare a înțeles, la scurtă vreme de la dislocarea ei din cadrul instituțional al Bisericii unite rutene și alipirea la eparhia românească a Gherlei, să se manifeste fără mari rețineri în raport cu măsurile care se impuneau de administrația diecezană centrală, etalându-și în acest fel specificul funcționării și identitatea ecleziastică proprie. După cum vom vedea în cele ce urmează, natura, dar mai ales tonul dialogului care s-a purtat între *centru* și parohiile situate la *periferia* geografiei ecleziastice a diecezei gherlane au puterea de a indica reale momente de încordare și tensiune, situații vizibile mai ales în faza de început a organizării și funcționării diecezei.

Așa cum s-a arătat mai sus, în procesul de organizare administrativă a eparhiei, episcopul Ioan Alexi a considerat util să-l angajeze și pe arhidiaconul locului, Ioan Gulovics²⁴. Motivațiile implicării preotului rutean Gulovics în guvernarea centrală a diecezei pot fi analizate din multiple perspective. Dacă bunele relații cu magistratul comitatului Satumare²⁵ și influența masivă a arhidiaconului au fost recunoscute câtă vreme a activat ca paroh și protopop de Satumare²⁶, Gulovics a continuat să se păstreze în rândul persoanelor influente din dieceza Gherlei și după numirea sa în calitate de canonic-custode, devenind candidatul susținut de episcopul rutean Ștefan Paukovits la scaunul episcopal²⁷ după vacantarea acestuia în 1868, când titularul de până atunci

mare atenție toate *pedicile pentru care stațiunea sa cea nouă conferită este o veritabilă problemă în interiorul Bisericii românești din părțile Sătmarului.*

²² Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 14-17.

²³ Bojor, *Canonicii*, p. 26.

²⁴ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1267/1857.

²⁵ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 67/1856. Documentul redactat de Gulovics în limba română reprezintă o adevărată pledoarie pentru lansarea unei invitații către magistratul din Satumare de a participa la Gherla la instalarea oficială a episcopului Alexi.

²⁶ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1949/1857.

²⁷ Bojor, *Canonicii*, p. 79.

Ioan Vancea a fost ales arhiepiscop de Făgăraș și Alba Iulia și mitropolit al Bisericii române unite din Transilvania și Ungaria²⁸.

Vacantarea parohiei unite de Satumare în anul 1857 a deschis pentru istoria acelor părți a greco-catolicismului românesc o dublă problemă: prima dintre ele era dată de modalitatea de instituire a parohului locului, existând în acest caz două posibilități – alegere sau numire – iar apelul la oricare dintre aceste două opțiuni a coagulat, deopotrivă, susținători și contestatari. Al doilea spectru al problemei ține tocmai de atenția pe care episcopul Alexi se străduia să o acorde comunităților bisericești din eparhia sa, aflate vreme îndelungată sub jurisdicție ecleziastică străină, așa cum era cazul parohiei și protopopiatului Satumare. De formația și convingerile celui care urma să conducă o astfel de comunitate depindeau în mod direct nu doar traseul sau ritmul integrării în structurile noii administrații ecleziastice, ci și modul de stimulare a elementului etnic românesc pe plan politic, cultural sau educativ prin intermediul instituției Bisericii.

Problema instituirii preoților în Biserica română unită reprezenta o veritabilă temă de dezbateri la mijlocul secolului al XIX-lea. Acest fapt se datora realității potrivit căreia exista o dualitate ca mijloace de instituire a preoților: prin numire de către centrul eparhial, ceea ce însemna o implicare în viața ecleziastică a comunității în cauză și totodată dovada unei organizări administrativ-bisericești centralizate; sau prin alegere, ceea ce presupunea avansarea de către comunitățile de credincioși a două sau trei propuneri de candidați dintre care episcopul alegea pe cel considerat cel mai vrednic și potrivit pentru parohia vacantată, iar preotul astfel instituit beneficia de atu-ul unui atașament de conjunctură din partea comunității de credincioși implicată în procesul decizional. Alături de aceste două modalități, poate fi reținută și o a treia, anume aceea a moștenirii beneficiului parohial de către fiul repausatului preot²⁹. Pe de altă parte nu trebuie omis faptul că în viața bisericească dreptul de instituire al preoților prin numire era mai degrabă un principiu decât o practică curentă³⁰.

Urmare a modului de constituire – din cele două mari unități teritorial-administrative și bisericești: parohii *transilvoănene* și parohii din *ținuturile ungurene* – eparhia Gherlei a fost nevoită să accepte coexistența practicii

²⁸ Pentru alegerea lui Ioan Vancea în calitate de mitropolit al Bisericii Unite vezi Ioan M. Moldovanu, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, tom I, Blasiu, 1869 (în continuare: Moldovanu, *Acte sinodale*), p. 191. Pentru istoria Bisericii Române Unite în perioada păstoririi lui Ioan Vancea de Buteasa a se vedea excelenta monografie a lui Ion Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869-1892)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007.

²⁹ Moldovanu, *Acte sinodale*, p. 64.

³⁰ Simion Retegan, „Clerul rural românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea: modalități de instituire”, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, XXXI, 1992, p. 108.

alegerii preoților de către comunitățile de credincioși alături de canoanele dreptului bisericesc occidental care stipulau principiul instituirii preoților prin numire. Prin urmare, chestiunea instituirii preoților în eparhia Gherlei s-a constituit de la bun început într-un element forte din inventarul identităților eclesiastice locale, dovedind forța unor tradiții insurmontabile în fața eforturilor de nivelare disciplinară, așa cum întâistătorul eparhiei înțelegea să acționeze.

Practica instituirii preoților în dieceza Gherlei trebuie pusă în legătură cu sistemul de salarizare care funcționa în cele două părți ale eparhiei: dacă parohiile ardelenene trebuiau să suporte singure toate cheltuielile, bisericile fiind întreținute din contribuțiile benevole ale credincioșilor, din modestele venituri ale discului, preoții din parohiile ungurene beneficiau de congruă, o subvenție pecuniară asigurată de către stat din Fondul religionar al Ungariei, care completa veniturile parohiei. Această moștenire privind nivelele de venituri ale preoților episcopul Alexi s-a străduit să o anuleze, susținând necesitatea congruării tuturor parohiilor din dieceza sa³¹. Rezultă că, în cazul comunităților care participau nemijlocit la susținerea materială a preotului și a familiei acestuia, dreptul de alegere s-a dovedit practic de neînlăturat în ciuda canoanelor care organizau viața Bisericii; pe de altă parte, fiecare tentativă a episcopului Alexi de a introduce clerici transilvăneni în beneficiul unor parohii ungurene a determinat reacții violente din partea clerului local, conștient de situația materială relativ mai bună în comparație cu partea transilvăneană a diecezei și totodată dornic de a evita instituirea unei practici de durată care le putea afecta superioritatea statutului³².

Hotărârea în ceea ce privește numirea unui succesor al lui Gulovics în parohia și protopopiatul Satumare s-a luat relativ rapid, dovedind urgența dar și importanța pe care administrația eparhială centrală le acorda cazului sătmărean. Astfel, la 3 iunie 1857, notarul consistorial Mihail Pavel făcea cunoscut episcopului Alexi *recursele competitorilor pe vacanta parohie a Satumarelui*³³.

Decizia finală de alegere a noului paroh și protopop de Satumare în persoana preotului din Crai-Dorolț, Petru Bran, i-a revenit episcopului Ioan Alexi, care făcea cunoscută decizia sa la 18 iunie 1857 printr-o scrisoare adresată canonicului-custode al Bisericii catedrale din Gherla, Ioan Gulovics.

³¹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1235/1857.

³² AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1530/1858. Este cazul lui Vasile Ruszkai din districtul protopopesc al Băseștilor care solicită un post de coajutor în protopopiatul Turț. Atitudinea lui George Molnar, protopopul Turțului, este aceea de respingere la adresa dispunerii petiționarului de preot-cooperator în tractul său, pe *principiul neamestecării clerului ungureanu cu cel transilvanu*.

³³ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1035/1857.

Prin numirea lui Petru Bran în calitate de paroh și protopop de Satumare, istoria greco-catolicismului din acele părți a fost marcată de un șir relativ lung de dezbateri și chiar tensiuni cauzate, pe de o parte, de nemulțumirea unei părți a credincioșilor privind alegerea persoanei lui Petru Bran, iar pe de altă parte de modalitatea de instituire a acestuia în noul beneficiu, atâta vreme cât magistratul locului, dar și o parte a comunității credincioșilor își revendicau dreptul de alegere a parohului lor, drept lezată acum de modul în care Gherla intervenea în viața bisericească locală. Atitudinea lui Gulovics față de alegerea făcută de arhiepiscopul gherlan a fost exprimată oficial la 24 iulie, când canonicul sătmărean trimite la Gherla o serie de documente prin care se atesta dreptul conferirii libere a parohiei din Satumare (*liberae collationis episcopalis*)³⁴.

Atitudinea ostilă față de noul paroh și protopop va deveni evidentă după introducerea propriu-zisă, la începutul lunii august, a lui Petru Bran în beneficiul său, misiune încredințată de Alexi canonicului Ioan Gulovics, în calitate de *comisariu instalatoriu*³⁵. În fața unor asemenea împrejurări ostile, Petru Bran încearcă să schimbe starea de lucruri creată, motiv pentru care apelează constant la sprijinul Gherlei, iar pe episcopul Alexi îl înștiințează în permanență despre dificultățile pe care le întâmpină, ceea ce îl transformă pe ierarhul de la Gherla în persoana de încredere și de ajutor permanent a protopopului de Satumare.

De la început, pretențiilor invocate de magistrat și de o parte a credincioșilor uniți din Satumare, Gherla le-a răspuns cu promptitudine, refuzând să accepte exercitarea unui drept practic inexistent. Magistratului din Satumare i se scrie că: „patronatul acela e numai părut, prin urmare, pretențiunea de a alege parohu e neîntemeiată [...] iar poporul amăgitu să-l dezamăgească și să accepte a-și strămuta parohul cât mai în grabă”³⁶.

În ceea ce privește dreptul de alegere revendicat de credincioșii uniți din Satumare, într-una din scrisorile lui Petru Bran putem citi: „poporul greco-catolic aicea din Satumare, încă demultu a fost concepută aici nefundata părere că elu - poporul împreună cu magistratul de acolo - e patronul parohiei aceleia și prin urmare doar ca lui și magistratului se competește dreptul nedisputatu de a-și alege unul dintre indivizii care s-ar propune prin Măritul Ordinariat [...] și că prin denumirea de parohu acolo s-ar fi eschisu atât poporul

³⁴ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1282/1857, f 1r-v.

³⁵ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1353/1857. La instalarea sa, Petru Bran a ținut o cuvântare în fața celor prezenți în care își exprima convingerea că a *dobândit deplina complăcere nu numai a poporului ci și a tuturor celor de alte confesiuni ce s-au aflat de față la acea dolemnitate, într-un număr foarte mare.*

³⁶ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1449/1857, f 2r.

cât și magistratul de la dreptul de patronat și așa li s-ar fi făcut prin Măritul Ordinariat o injurie mare”³⁷.

Neputința lui Petru Bran de a intra în exercițiul funcțiilor sale nu-l face inconștient de pierderile la care este supusă parohia Satumare. Lipsa lui din mijlocul comunității încredințate îl determină să ia măsurile unei minime asistențe spirituale pentru credincioșii săi, împuternicindu-l pe parohul din Szathmár-Némethi, Anton Boksay, să administreze la nevoie taina botezului și pe cea a spovedaniei³⁸.

În ciuda semnalelor majoritar negative venite dinspre credincioșii uniți sătmăreni care contestau legitimitatea funcționării lui Petru Bran ca paroh și protopop de Satumare, mijlocul lunii noiembrie va face cunoscut Gherlei acceptul unei părți a poporului credincios în ceea ce privește numirea lui Bran. Mai mult decât atât, petiționarii identifică în persoana curatorului Vasile Anderko pe autorul *tuturor relelor și certelor*³⁹. Conștienți fiind că situația în care au ajuns lucrurile în ceea ce privește contestarea lui Petru Bran *este spre dauna tuturor*, se formulează acum ideea necesității ca episcopul să efectueze o vizită în districtul Satumare, în speranța că prezența întâistătorului eparhiei ar pune capăt *tulburărilor liniștii Bisericii din Satumare*⁴⁰. La scurt timp însă, sentința dată de Despărțământul Locumtenențial de la Oradea-Mare în privința dreptului de patronat asupra Bisericii greco-catolice din Satumare pretins de magistratul locului va schimba radical situația ce se perpetuase nepermis de mult; hotărârea înaltului for civil, comunicată Prezidiaturii comitatense din Satumare la 13 martie 1858, nu recunoștea existența nici a unui drept de natura celui pretins de magistratul din Satumare, fapt ce îndreptătea numirea lui Petru Bran făcută cu aproape un an în urmă de către episcopul gherlan⁴¹. Mai mult decât atât, judecarea acuzației de calomnie intentată de Petru Bran curatorului Anderko se finalizase între timp cu sentința condamnării acestuia din urmă la 16 zile de arest sau plata unei răscumpărări de 70 florini⁴². Cel ce i-a urmat în funcție lui Vasile Anderko a fost Mihail Nagy, despre a cărui supunere și bune intenții episcopul Alexi îi ceruse asigurări lui Bran, înainte de a acorda confirmarea în funcție⁴³.

Problemele de început ale lui Petru Bran nu s-au redus doar la neacceptarea lui de către o parte a credincioșilor din parohia Satumare ci ele au fost legate și de împrejurarea neachitării *soluțiunii* sale de protopop sau de nevoia recuperării *speselor* strămutării sale în noua parohie. Cauzele primei

³⁷ *Ibidem*, f 3r-v.

³⁸ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1596/1857, f 2r.

³⁹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 2408/1857.

⁴⁰ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 2482/1857.

⁴¹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1319/1858, f 1r- 4v.

⁴² AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1596/1858.

⁴³ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 2035/1858.

probleme erau multiple: pe de o parte, ele trebuie puse pe seama faptului că procesul separațional al fundațiilor la care contribuiseră preoții dislocați de la dieceza Muncaciului avansa foarte greu, fiind nevoie de intervenții nenumărate la forurile competente pentru a obține în cele din urmă gestionarea fondurilor de către dieceza gherlană⁴⁴.

Mediul relativ ostil căruia a trebuit să-i facă față parohul și protopopul de Satumare încă din momentul conferirii parohiei l-a pus pe acesta în situația unei acomodări continue la viața și tradițiile locului, postură care nu a exclus intențiile apropierii și colaborării dintre cele două părți.

Realitatea potrivit căreia un număr însemnat de elevi români care frecventau cursurile Liceului catolic regal din localitate erau nevoiți să se instruiască într-o altă limbă decât româna și ținând cont de crezul în beneficiile pe care școala le putea aduce coreligionarilor săi, Petru Bran a înțeles să se folosească de relativa deschidere politică ce caracteriza conducerea Monarhiei în chestiunea aspirațiilor culturale și educaționale ale naționalităților.

Semnalele de început care anunțau demersurile ulterioare în chestiunea înființării primei catedre de limba română pentru elevii români de la Liceul catolic regal din Satumare au apărut cu ocazia desfășurării, la 1 martie 1858, a conferinței protopopilor greco-catolici din districtul Satumare, în cadrul cărei reuniuni, pe lângă celelalte probleme abordate, s-a formulat ideea intervenției la episcopul Alexi pentru a susține în fața împăratului necesitatea creării unei catedre de limba și literatura română la liceul din localitate⁴⁵. Cu toate că fiecare pas depus în realizarea acestui obiectiv își are importanța sa, mă rezum să rețin aici faptul că abia la mijlocul anului 1859 autoritățile centrale și cele locale își dau acceptul în înființarea primei catedre de limba română la gimnaziul din Satumare, iar postul de profesor, mai întâi suplinitor iar apoi titular, i-a revenit aceluiași Petru Bran.

Perioada care a urmat a stat sub imperativul creșterii graduale a numărului de ore de limbă română din programa școlară a elevilor români. Astfel, dacă în primul an școlar limba română era predată elevilor două ore săptămânal, numărul orelor de limbă română s-a ridicat în anul al doilea la 4⁴⁶, pentru ca începând cu anul 1861 profesorul Bran să solicite ridicarea la 6 ore

⁴⁴ Arhiva episcopiei păstrează documente numeroase privind procesul separațional al fondurilor diecezei de Muncaci; ele lasă să se întrevadă dificultățile dialogului instituțional între cele două administrații episcopale, dovadă a reținerilor cu care privea Unghvár-ul dezmembrarea nu doar a geografiei sale jurisdicționale ci și a unei părți din resursele materiale pe care le gestiona. Pentru cazul protopopiatului Satumare, înștiințarea și calculul sumelor cu care preoțimea din protopopiat contribuia la diversele fonduri ale diecezei Muncaciului poate fi găsită la AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1993/1857, f 1r-13v.

⁴⁵ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1063/1858, f 1r-3v.

⁴⁶ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 2266/1861.

săptămânal a prelegerilor de limba română și la 8 numărul de ore de religie⁴⁷. După ce obține acordul corpului profesoral al Liceului catolic regal din Satumare⁴⁸, Petru Bran se adresează Locumtenenței Ungariei pentru a obține acordul *propunerii ca în planul scolastic pe anul venitoriu limba română să aibă 6 ore pe săptămână*⁴⁹. De susținere beneficiază și din partea Ordinariatului gherlan, care se adresează în acest sens Consiliului regesc al Ungariei la data de 2 august 1861⁵⁰. Ca urmare a creșterii treptate a numărului de ore de limba română din programa școlară a elevilor români de la gimnaziul superior din Satumare, începând cu anul școlar 1861-1862, instituția este clasificată în rândul liceelor mixte, având recunoscute două limbi de predare: maghiara și româna.

Imaginea de mai sus, a eforturilor pe care Petru Bran le-a depus în sensul introducerii studiului limbii române pentru elevii români ai gimnaziului superior din Satumare nu trebuie să minimalizeze străduințele sale privind susținerea drepturilor limbii române, de această dată, ca limbă liturgică. Ne este cunoscut faptul că până la numirea lui Petru Bran ca preot și protopop de Satumare, în Biserica greco-catolică din localitate în cadrul serviciilor religioase dar și în administrația bisericească era folosită cu preponderență limba maghiară⁵¹. În cadrul dezbaterilor generate de contestarea legitimității numirii sale, Petru Bran s-a exprimat în favoarea susținerii dreptului limbii române în Biserică, atitudine care i-a înmulțit și mai mult contestatarii⁵². Cererilor formulate la începutul anului 1861 de o parte a *poporenilor greco-catolici din Satumare ca predicile să meargă în Biserica de acolo și în limba maghiară*, Petru Bran le va răspunde ferm, apărând dreptul limbii române pe baza principiului numeric al românilor din comitatul Satumare⁵³. O situație similară apare în 1862, când Bran înștiințează Ordinariatul gherlan cu privire la formularea unei părți a credincioșilor săi care *ar dori a introduce în Biserică limba maghiară în cele sfinte*⁵⁴. Răspunsul primit la scurtă vreme de la centrul eparhial îl îndeamnă pe protopop să-i încurajeze pe acei credincioși a scrie la Ordinariat *întrucât cererea lor nu se va aproba nicicând*⁵⁵.

⁴⁷ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 2456/1862.

⁴⁸ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1302/1861, f 1r-2r.

⁴⁹ *Ibidem*, f 2v-3v.

⁵⁰ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 2344/1861, f 1r-2v.

⁵¹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1949/1857, f 1r-v - 2r.

⁵² AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1893/1857, f 1r-v - 2r. În contextul problemelor legate de strămutarea și instalarea sa la Satumare, Petru Bran relatează episcopului și despre atașamentul credincioșilor locului față de limba maghiară ca limbă de cult în Biserică.

⁵³ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 44/1861.

⁵⁴ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1600/1862, f 1r-v.

⁵⁵ *Ibidem*, f 2r.

Îndatoririle pastorale ale preotului Petru Bran reclamau atenție și față de credincioșii marginalizați din protopopiatul în fruntea căruia se afla. În acest sens înțelege să depună eforturi, prin intermediul Ordinariatului gherlan, pentru construirea unei capele pe seama robilor din Satumare și asigurarea onorariului pentru preotul care urma să-i asiste spiritual⁵⁶. De necesitățile spirituale se va îngriji și în cazul celor condamnați la detenție, pe care, *cercetându-i și văzând starea delăsată a capturilor în cele sfinte*, se adresează în mai multe rânduri Gherlei pentru a obține susținere în fața *Locurilor mai Înalte* pentru ridicarea unei capele pentru deținuți și *soluțiune pentru administrarea sacramentelor aceloră*⁵⁷.

Păstorirea lui Petru Bran ca protopop de Satumare nu a fost lipsită de manifestarea interesului acestuia pentru restaurarea bisericilor sau a școlilor și pentru zidirea de noi lăcașuri de cult. Importante în acest sens sunt eforturile sale pentru susținerea demersurilor credincioșilor (în document *poporeni*) din parohia Medieșu-Aurit (Aranyos-Megyes) în vederea zidirii unei biserici de piatră pe seama parohiei lor⁵⁸. Aproape se va dovedi Petru Bran de parohul din Medieșu-Aurit, Dumitru Kerekeș, de fiecare dată când acesta va apela la guvernul diecezan în susținerea eforturilor făcute de credincioșii săi⁵⁹. Ajutorul financiar obținut din partea Fondului religios maghiar în 1863 a stârnit agitații în rândul credincioșilor din localitate, întrucât aceștia se considerau îndreptățiți la despăgubiri datorită *multelor pagube pe care le-au suferit în revoluție*⁶⁰. Primul șematism al diecezei Gherlei va consemna la 1867 doar o biserică de lemn în parohia Medieșu-Aurit, avându-i ca patroni pe Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril⁶¹.

Imaginea pe care am încercat să o conturăm mai sus lasă să se înțeleagă că, în ciuda atacurilor și a contestărilor care nu au conținut pe întreaga perioadă a mandatului său, Petru Bran a înțeles să rămână fidel credinței sale și să servească cu devotament intereselor conaționalilor săi. Nu în ultimă instanță, primii ani ai activității sale bisericesti și naționale ca protopop de Satumare capătă valoare de simbol dacă ținem cont de permanentele provocări pe care spațiul multiethnic și pluriconfesional în care activa le impunea.

LUCIAN-DOREL TURCU
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

⁵⁶ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 28/1860, f 1r-v - 2r.

⁵⁷ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 968/1860, f 1r; doc. 1554/1860, f 1r -2v.

⁵⁸ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 3148/1859.

⁵⁹ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 3220/1859, f 1r-v.

⁶⁰ AN DJ Cluj, *Episcopia*, doc. 1187/1863, f 1r-v.

⁶¹ *Siematismul*, p. 181.

TRADITION AND INNOVATION IN THE GREEK-CATHOLIC ROMANIAN
SPIRITUALITY. THE UNIATE CHURCH OF SĂTMAR AROUND
MID-NINETEENTH CENTURY

Summary

In the context of a set of measures aiming at the restructuring and redefinition of the religious sphere resulting from the combination of Papacy's agenda for the revitalization and support of Catholicism in the eastern regions of the Habsburg empire combined with the new political and securing interests of the Habsburg administration, the Uniate Church of Transylvania suffered profound mutations. Starting from the early nineteenth century, the status, organization (the enlargement of jurisdictional sphere) and institutional functioning of the Greek-Catholic Church changed. The Greek-Catholic Church of Sătmar did not escape these fundamental changes, being transferred from the authority of the bishop of Ujgorod (the seat of Muncaci bishopric) under that of the bishop of the newly established diocese of Gherla. This article sheds light on the early stages of the implementation of this new Church administration and the local reactions triggered by the attempts of disciplinary uniformity and efficiency of the ecclesiastic government claimed by the new bishopric. The article presents the beginning of the administrative and educational measures taken by priest-teacher Petru Bran (the reorganization of the parish; introduction of Romanian in the religious and administrative service; the steps made for the establishment of a chair for teaching Romanian language in the Royal Lyceum of Sătmar; teaching religion in Romanian at school, etc) and the attitudes of the local and central authorities towards these activities.

Keywords: Uniate Church of Transylvania, mid-nineteenth century, Sătmar (Satu Mare) Uniate Church, Petru Bran, school, national feeling.